

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Aalborg Universitet

Udvikling som ontologisk hierarkidannelse

Nørreklit, Lennart

Publication date:
2007

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Nørreklit, L. (2007). Udvikling som ontologisk hierarkidannelse: om væren og verden, virkelighed og dialektisk
emergens. (1 udg.) Aalborg: Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi, Aalborg Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- ? Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- ? You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- ? You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Udvikling som ontologisk hierarkidannelse

- om væren og verden, virkelighed og dialektisk emergens

Lennart Nørreklit

Center for filosofi og videnskabsteori
Filosofi og videnskabsteori, nr. 1, 2007
wp 7, projekt ledelseskaptal
ISBN: EAN 9788791943454

Oversigt

1. Værensbegrebet.....	1
2. Ontologisk dialektik / emergens	2
3. Virkelighedskonstruktionen	3
4. Ontologisk dialektik i forhold til social virkelighed	5

1. Værensbegrebet

Efter Kant og Heidegger forstås væren generelt som “væren i verden.” - For Kant er der tale om væren i rum og tid. Det aktive element for Kant består i forbindelsen af det rum-tidslige med det begrebslige. Hos Heidegger, der betoner formuleringen “væren i verden”, får væren en pragmatisk aktiv karakter: væren drager omsorg for væren.

Det er imidlertid først når man tilføjer bestemmelsen “som en del af verden” - således at væren forstås som “væren som væren *i OG som en del af verden*” – at det værende bliver til som virkende i denne verden. Kun ved at være i og en del af verden bliver mennesket aktør.

Uden at være *en del af* verden kan det værende ikke virke i den og virkelighedsbegrebet kan ikke anvendes. Men samtidigt hermed opstår den tilbagevirkende relation, at det værende, aktøren, påvirkes af verden. Det er aktivitetens natur at den har virkning begge veje.

Herigennem opstår et samspil mellem del og helhed, væren og verden, f.eks. i form af aktør og verden, som danner grundlag for noget vi kan kalde en ontologisk dialektik, dvs. en måde hvorpå ny ”højere” væremåde emergerer¹ ud fra en underliggende væremåde.

Det ontologiske grundlag er således: Et aktivt dialektisk orienteret værensbegreb.

2. Ontologisk dialektik / emergens

Problemstillingen som den ontologiske emergensteori alment søger at løse kan sammenfattes i spørgsmål som: Er atomare partikler levende? Kan atomer tænke?

Videnskabelig naturalisme anlægger en udviklingstanke ifølge hvilken alt starter med basale fysiske størrelser, hvorudfra alt andet udvikler sig. Livet udvikler sig f.eks. i en atomar virkelighed – altså opstår spørgsmålet: Er atomare partikler levende? Vi svarer nej, og alligevel er de levende organismer intet andet end atomare partikler. Ligeledes: mennesket udvikler sig i en atomar virkelighed og mennesker kan tænke, selvom de ikke er andet end atomer. Men atomer kan ikke tænke. Hvordan kan dette forstås?

Hvis den væren, der er atomar, og den væren, der er levende hhv. tænkende, ikke på en eller anden måde er den samme, så opløses den videnskabelige naturalisme. De er altså det samme. Og alligevel er det klart, at den underliggende væren (altså den atomare verden) ikke har de egenskaber, som den overliggende væren besidder. Atomer er ikke levende og kan ikke tænke. Hvordan kan det forstås?

Emergensteorien er en ontologisk teori eller forestilling om, at sådanne ”højere” eller mere komplekse væremåder dannes ud fra en simplere underliggende væremåde. Liv er således en højere væremåde end atomer, men dog ikke noget andet end atomer. Tilsvarende er en tænkende eller bevidst væremåde højere end bevidsthedsløst liv og endnu mere end tankeløse atomer – uden dog at være andet end kødeligt liv eller kvantefysiske atomer.

Den videnskabelige naturalisme vil forklare udviklingen af hele universet via big bang ud fra hvilket alle værensformer i universet emergerer. Her er nogle eksempler på trin i den universelle

¹ Klassisk filosofisk term for den ’proces’ hvorigennem en ny væremåde dannes ud fra en forudgiven, simplere væremåde. Ordet er ikke specielt forklarende, men angiver, at man ikke griber til andre mystiske forklaringsideer så som f.eks. en gud. Jeg tolker emergens som realisering af en logisk mulighed.

emergens fra start til slut, så vidt vi kan se den: Fra energi til partikler, fra partikler til organiserede atomer, fra organiserede atomer til solsystemer, fra disse til tungere atomer og mere komplekse solsystemer, fra disse til kloder med liv (encellede dyr, der reproducerer sig), videre fra simpelt liv til komplekse planter (økosystemet), herfra til liv med sanser (primitive dyr uden højere hjernefunktioner, insekter f.eks.), herfra til dyr med bevidsthed, og herfra endelig til mennesker med en reflekterende bevidsthed. Emergenskæden har mange trin, og de kan afgrænses på mange forskellige måder: Energi → simple partikler → atomer → molekyler → solsystemer → tungere atomer → mere komplekse solsystemer → encellet liv (objektiv værdi som funktionelt mål) → flercellet liv (planter) → økosystemer → sansende liv (simple dyr) → bevidsthed → reflekterende bevidsthed, agerende subjekt (subjektiv værdi) → historiske samfund (objektiverede værdier).

Jeg tolker emergens på en dialektisk måde. I emergenskæden ser vi hele tiden delhelhedsrelationer udvikle sig. Et højere niveau opstår ud fra tilstande i det lavere niveau, men et højere niveau kan virke tilbage og påvirke tilstanden i det lavere niveau. Overgangen fra et niveau til et andet er ikke en fysisk kausalitet, fordi overgangen fra et stadie til næste indebærer, at der opstår nye egenskaber, som ikke kunne tilskrives det forudgående stadie. F.eks.: der opstår liv ud fra de fysiske ting. Livet kan reproducere sig selv. Det kan de molekyler, livet opstår ud fra, ikke. Atomer er jo ikke levende. Eller: Det opstår organismer med bevidsthed, og bevidsthed virkeliggør en ny intentionel form for kausalitet i menneskelig handlen. Men hverken kød, blod, hjerne eller noget andet har bevidsthed og kan handle bevidst. Det, der opstår i emergens er en ny væremåde, som er muliggjort derved, at de forudgående væreformer i deres kompleksitet danner et samspil, hvorved nogle nye egenskaber etableres og vedligeholdes og derpå spiller en aktiv rolle med en egen kausalitet. Hvert nyt ontologisk niveau lægger således nye former for kausalitet for dagen – kausaliteter, der handler om hvorledes den nye væremåde opretholder sin eksistens og som handler om hvorledes denne eksistens specielt udfolder sig. Livet opretholder f.eks. sin eksistens på anden måde en ting og atomer.

3. Virkelighedskonstruktionen

Virkelighedsteorien er anlagt på konstituering af menneskelig væren som en væremåde i og som del af verden. Denne relation mellem væren og verden danner en virkende virkelighed, hvis den integrerer facts, mulighed, værdi og kommunikativ mening. Uden denne integration bliver man ikke del af den verden man er i. Uden den er man død eller lever i en fiktion.

Denne integrationsteori, der er møntet på menneskelig væremåde, fremhæver – forekommer det mig - alligevel noget karakteristisk for de forskellige væreformer i det ontologiske værenshierarki og er således med til at karakterisere det almene værensbegreb ved at tydeliggøre mekanismer i den ontologiske dialektik: Uanset hvilket værenstrin, der er altid tale om, er der altid et samspil mellem det værende og dets verden. Dette samspil omfatter altid et grundlag (svarende til fakticitet, varighed). Dette grundlag er grundlag for en fremtidsdannelse der kan lade sig gøre den den pågældende verden (svarende til mulighed).² Og hvilken mulighed, der realiserer afhænger af, hvor godt det værende passer til omgivelserne (svarende til værdierne). Mening og kommunikation er umiddelbart kun karakteristisk for sociale systemer, men i udvidet forstand viser alle økosystemer sig at være baserede på kommunikation af information. Kommunikation må således muligvis opfattes som en emergent dimension. – Muligvis kan den fortolkes endnu dybere nemlig som eksistensen af et medium (f.eks. verden, rum og tid), hvori det værende agerer.

Rent illustrativt: Hvordan sker overgangen fra en væreform til en anden? Betragt forandringen i materiens tilstandsformer, f.eks. i vand. Vi fryser det og det bliver til is. Vi opheder det og det bliver til damp. Vand i form af is eller damp har helt andre egenskaber end vand i form af væske. Her er tre relativt stabile integrerede tilstande. Man kan bygge huse af is, is kan bære en, men kan man f.eks. kan ikke drikke is eller svømme gennem is etc. Man kan omvendt hverken bygge huse af vand eller gå på vand, derimod kan man drikke vand og svømme i det. Det fælles for vand og is er atomerne: H₂O. H₂O molekyler kan samles og blive til vand eller is. Forskellen mellem is, damp og vand er primært temperaturen. Is, vand og damp har forskellige omgivelser som følge af temperaturforskellen. Is vand og damp påvirker omgivelserne forskelligt ligesom de selv påvirkes på forskellige måder af omgivelserne. I de forskellige verdener opfører molekylerne sig forskelligt. Man kan f.eks. groft tænke det sådan: Ved 100 C er der så meget bevægelse mellem molekylerne, at de ikke kan holde sammen ved det tryk, der hersker på jorden – vandet fordamper. I damptilstanden er omgivelserne helt anderledes end i den flydende tilstand. Der er meget større afstand mellem molekylerne – de kan let bevæge sig frit i luften, uafhængig af hinanden – de falder ikke bare ned som dråber. Ved 0 C er bevægelsesenergien i molekylerne så lav, at molekylerne ikke kan rive sig løs fra kræfter, der danner karakteristiske krystallinske formationer – det bliver til is. - Dette er ingen forklaring, men angiver blot rammer for forklaringens mulighed.

² At mulighederne kan ses ontologisk på primitive trin er bl.a. udtrykt i det forhold, at kvantefysikken ikke er deterministisk men en sandsynlighedskalkyle.

4. Ontologisk dialektik i forhold til social virkelighed

Det grundlæggende værensbegreb er således et aktivt, konstruktivistisk værensbegreb. Traditionelt defineres realisme sådan at det værende eksisterer uafhængigt af bevidstheden. Det synes klart, at at verden i vid udstrækning eksisterer uafhængigt af menneskelig bevidsthed og derfor i vid udstrækning må forstås realistisk. Derimod eksisterer menneskets relationer til sin verden – altså virkeligheden - ikke er uafhængig af bevidstheden. Dem er man derfor nødt til at forstå konstruktivistisk. Det betyder ikke, at alle disse relationer er vilde, det betyder kun, at de ikke ville eksistere uden menneskets bevidsthed. Dvs. at også relationer, der er f.eks. utilsigtede virkninger af vilde relationer må forstås konstruktivistisk ifølge begrebet om realisme, som det defineres.³

Forholdet mellem enkeltmennesker i samfundet, virksomheder og samfundet som helhed omfatter talrige sådanne dialektiske emergenstrin. Derfor er der f.eks. forskel på de erhvervsøkonomiske fag og de samfundsvidenskabelige fag, ligesom der er forskelle på erhvervsøkonomiske metoder og sociologiske metoder.

Det erhvervsøkonomiske metodeperspektiv, aktørsynet, beskriver dannelsen af den sociale konstruktion gennem de fire konstitutive processer – subjektivering, eksternalisering, objektivering og internalisering. Det er en beskrivelse af, hvorledes en ny væremåde dannes som social konstruktion ud fra en underliggende væren af aktører. Problemet i denne beskrivelse er, at den kun inddrager den kommunikative dimension, og derfor kun indfanger nogle af de problemer, der er i processen. Denne beskrivelse er inspireret af Berger og Luckmanns sociologiske beskrivelse af den samfundsmæssige konstruktion af virkeligheden, der ikke er aktørbaseret, idet den ikke omfatter subjektiveringsprocessen. Her ses altså to forskellige emergensniveauer i arbejde i forhold til samme eller lignende teoretiske apparatur. Problemet er, at ingen af dem arbejder med en dialektik mellem de to niveauer. Aktørsynet beskriver ganske vist en vekselvirning mellem del og helhed, men specificerer ingen dialektik, selvom en sådan må forventes at opstå.

Den nødvendige distinktion mellem erhvervsøkonomisk teori og samfundsøkonomisk teori fremstår som historisk nødvendighed for at stabilisere økonomien – idet samfundsøkonomisk stabilitet kun opstår under særlige betingelser, som det politisk-økonomiske system må sikre. Dvs. en holdbar samfundøkonomi emergerer kun ud fra en markedsdrevet virksomhedsøkonomi under givne betingelser, som det derfor er nødvendigt at sikre for det markedsøkonomiske samfund.

³ Man kan naturligvis ændre definitionen af realismen – men så bliver den selv en form for konstruktivisme.

Grundlæggende økonomiske begreber som f.eks. begrebet kapital kan således opføre sig forskelligt afhængig af, om det tænkes i forhold til et virksomheds og aktørplan eller om det tænkes i forhold til samfundsplan.

Kapital foreslås defineret i forhold til en emegensbaseret skaleringsakse fra ressource i den ene til virkeliggørelse af virksomhed i den anden. Kapitalbegrebet ligger mellem disse yderpunkter. Mens resourcebegrebet signalerer tilstedeværelsen af noget, der i princippet kan realiseres, signalerer virksomhedsbegrebet den faktiske realisering. Dette kan gælde på virksomheds- såvel som på samfundsniveau.

Kapital som fænomen indgår også i en del-helheds dialektik. Ledelses, intellektuel og økonomisk kapital til sammen danner naturligt grundlag for emergens af virksomhed i en global økonomi. På højere planer dannes der samfundsmæssige bevægelser, som ikke er bestemt ud fra enkeltvirksomhederne, men som rummer bestemmelser, der er en følge af hele underlaget. Den dialektiske effekt af samspillet mellem kapital på disse to planer står indtil videre åbent hen.

En ting forekommer imidlertid væsentligt at påpege: Hvis det holistiske perspektiv springer over det grundlag helheden er emergeret ud fra, så kommer det til at svæve i luften som en slags religiøse forestillinger om en metafysisk virkelighed. I fysikken er man fuldt bevidst om det problem og kæmper for at danne en enhedsteori. Dette forhold synes mindre klart i samfundsvidenskaben, hvor disse områder studeres hver for sig uafhængigt af hinanden.

Eksempel: Når f.eks. nogle u-lande blev til NIC lande mens andre ikke blev det, skyldes det helt forskellige *grundlag* for udviklingen af samfundsøkonomien. Samfundsøkonomisk stod daværende u-lande – i begyndelsen af 70'erne - på samme fod. Men det ene sted tillod grundlaget ikke – endnu - emergens af en effektiv økonomi, mens den gjorde de andre steder. Eksistensen af holdbare juridiske systemer, der beskytter økonomisk virksomhed mod vilkårlig magt, er f.eks. et af de afgørende emergensbetingelser uden hvilken økonomien ikke kan udvikle sig. Så længe dette grundlagsproblem ikke er løst vil økonomien ikke udvikle sig uanset bistandens størrelse. Det kan man ikke forstå, hvis man kun tænker i en realistisk holistisk bane.